

Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini na izborima za ustavotvornu skupštinu

---

Tomislav Kraljačić

O izborima za Ustavotvornu skupštinu u nas nije posebno pisano. U istorijskoj literaturi koja se odnosi na prve godine postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca brojni su fragmentarni osvrti na izbore, koji sadrže samo najopštije činjenice i ocjene. S obzirom na činjenicu da su ovi izbori izbacili na površinu brojne protivrječnosti u jugoslovenskoj državi u početku njenog konstituisanja i da su u Ustavotvornu skupštinu doveli predstavnike onih političkih snaga koje su donijele Vidovdanski ustav oko koga se kretao cjelokupni politički život u Kraljevini do šestojanuarske diktature — potencira se potreba detaljnije obrade izbora. Posmatran sa tog aspekta, ovaj rad obrađuje i u regionalnom i problemskom pogledu samo dio široke i raznovrsne problematike izbora.

Usljed nedostatka literature o učešću Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini u izborima za Ustavotvornu skupštinu, rad će se zasnivati isključivo na korišćenju izvorne građe.

Pošto arhiva strankine provenijencije, kako stranke u cjelini, tako i njenog bosansko-hercegovačkog dijela, nije sačuvana, korišteni su u obradi navedenog pitanja arhivski fond Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu, koji se nalazi u Arhivu Socijalističke Republike Bosne i Hercegovine, i stranačka štampa koja je za vrijeme izbora izlazila.

U fondu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu najvredniji su izvještaji civilnih i policijskih vlasti upućivani Zemaljskoj vladi, odnosno Ministarstvu unutrašnjih djela. U tim izvještajima daju se podaci o predizbornoj agitaciji, o raspoloženju stanovništva pred izbore, o faktorima koji su uticali na opredjeljivanje birača, o rezultatima izbora itd.

Osim navedene arhivske građe, u toku rada korišteni su i statistički podaci o rezultatima izbora, objavljeni u knjizi **Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca**. Podaci publikovani u ovoj knjizi daju solidan materijal za analizu izbornih rezultata.

Velike praznine u podacima arhivske građe popunjavane su stran-kinom štampom i štampom drugih političkih partija koje su učestvovalе u izborima. Mada je stranačka štampa krajnje subjektivno obojena, nje-no korišćenje, razumije se uz odgovarajuću kritičnost, bilo je nužno, i to ne samo zbog oskudice arhivske građe, nego i zbog uloge štampe u par-tijskom životu.

Od strankine štampe najviše podataka o izborima daje **Srpska riječ**, list radikala u Bosni i Hercegovini. U ovom listu radikali u Bosni i Her-cegovini iznosili su svoja gledišta na pojedina društveno-ekonomska i politička pitanja koja su bila aktuelna u toku izborne borbe. Osim toga, list je redovno donosio izvještaje sa predizbornih zborova, izvještavao o rezultatima izbora i analizirao te rezultate. Štampa drugih stranaka upo-trebljavana je kao dopuna ili korektiv podataka sadržanih u do sada na-vedenim izvorima.

Cilj ovoga rada je da prikaže tok i rezultate izborne borbe Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini u izborima za Ustavotvornu skupštinu. Takav prikaz zahtijevao je da se ocrtaju u najkрупnijim po-tezima politički odnosi u Bosni i Hercegovini pred izbore, a zatim da se uz izborni program i parole stranke istraže oni činioци koji su presudno uticali na njen izborni rezultat i time odredili i njenu poziciju u tom trenutku u političkom životu Bosne i Hercegovine.

Odsustvo izvora iz prve ruke otežavalo je da se dâ što adekvatniji prikaz navedene problematike. Ako se tome doda nedostatak čak i naj-osnovnije literature o Narodnoj radikalnoj stranci u ovom periodu, teškoće u obradi makar i sitnijih pitanja koja se tiču stranke postaju još evidentnije.

Politički odnosi u Bosni i Hercegovini pred izbore za Ustavotvornu skupštinu

Osnovna karakteristika političkog života u Bosni i Hercegovini u prvim poratnim godinama bila je mnoštvo političkih partija i grupa, pretežno na nacionalno-vjerskoj bazi. Ova karakteristika proizilazila je iz postojećih ekonomsko-društvenih i političkih prilika. Društvena ne-stabilnost i neizdiferenciranost, i nacionalna i vjerska podvojenost, ra-đale su šarenilo političkih stranaka, koje su bile izraz interesa pojedinih socijalnih, nacionalnih i vjerskih grupa. Većina tih stranaka predstavljala je dijelove širih srpskih, hrvatskih ili jugoslovenskih stranaka ili je sa njima bila u uskoj političkoj vezi.

Od nove države sve socijalne grupe očekivale su od prvog dana spek-takularne rezultate. Međutim, ta država se od početka nalazila u dubo-koj ekonomsko-socijalnoj i političkoj krizi. Kriza je imala svoje speci-fično obilježje u Bosni i Hercegovini s obzirom na socijalnu, nacionalnu i vjersku strukturu njenog stanovništva, kao i na naslijeđene odnose iz prošlosti.

Seljaštvo je dočekalo završetak prvog svjetskog rata i propast Au-stro-Ugarske kao istorijski trenutak koji treba da učini kraj svim obli-cima feudalnih odnosa i da donese radikalno rješavanje agrarnog pita-nja. Otuda ono ne čeka zakonske propise vlasti za rješavanje agrarnog pitanja nego samoinicijativno, u revolucionarnim akcijama, nalazi vla-stita rješenja. Krajem 1918. i početkom 1919. godine gotovo čitava teri-

torija Bosne i Hercegovine zahvaćena je agrarnim nemirima,¹⁾ u kojima su seljaci zauzimali zemlju koje su držali u kmetskom odnosu. Ove nemire pojačavale su i pljačkaške grupe koje su ugrožavale ne samo muslimanske feudalce nego i muslimanske slobodne seljake,²⁾ što je pojedinim socijalnim grupacijama pružalo mogućnost da sukobu daju vid vjerskog antagonizma. Na taj način agrarno pitanje postaje jedna od osnovnih komponenti na kojoj su se zasnivali politički odnosi u Bosni i Hercegovini.

Radnička klasa se nalazila u stanju revolucionarnog vrenja. Klasne suprotnosti su se, usljed rata i posljedica koje je on izazvao, i pod uticajem oktobarske revolucije, zaoštrile do krajnje mjere. Zbog strahovite skupoće i niskih nadnica, mnogobrojne tarifno-štrajkačke i protestne akcije prijetile su da izađu iz postojećih socijalnih okvira. Radnička klasa je tim akcijama vršila stalan pritisak na poslodavce i državne organe, što je ove prisiljavalo da oštrim represivnim mjerama — kakve su, npr., bile zabrana proslave 1. maja 1919. i gušenje generalnog štrajka željezničara aprila 1920. godine — suzbiju revolucionarni radnički pokret i na taj način zaštite temelje kapitalističkog sistema.

U uslovima takvih socijalnih previranja, buržoazija u Bosni i Hercegovini bila je jedinstvena samo u borbi za očuvanje kapitalizma i usljed toga je vodila nepomirljivu borbu protiv KPJ. Inače, u svim drugim pitanjima ona je bila pocijepana. Ta pocijepanost usitnjavala je politički život i onemogućavala radikalno rješavanje čitavog niza aktuelnih društveno-ekonomskih i političkih problema.

Organizovani u 10 političkih partija i grupa pred izbore za Ustavotvornu skupštinu, građanstvo i krupni zemljoposjednici u Bosni i Hercegovini diferencirali su se prema tome kakav su stav zauzimali prema agrarnom pitanju i prema načinu unutrašnjeg uređenja nove države, i prema položaju Bosne i Hercegovine u njoj. Za vođstvo građanskih stranaka u Bosni i Hercegovini od rješavanja ovih pitanja zavisilo je očuvanje ili gubitak privilegija naslijeđenih iz prošlosti, obezbjeđivanje ravnopravnosti ili ostvarenje hegemonizma buržoazije jedne nacije. Materijalnu snagu za ostvarenje ovih ciljeva trebalo je da daju mase seljaštva i siromašnog gradskog stanovništva, koje je trebalo baciti u vrtlog političke borbe.

Bosansko-hercegovački Hrvati bili su organizovani u Hrvatsku težačku i Hrvatsku pučku stranku (HTS i HPS). Program obadvije stranke u bitnim pitanjima bio je gotovo istovetan, a razlike su imale taktički karakter. HTS je od početka ispoljavala orijentaciju prema Zagrebu, pa je u izbore stupila u okviru Hrvatske zajednice, dok se HPS orijentisala prema Ljubljani, odnosno Jugoslovenskom klubu. U političkom dijelu programa HTS i HPS su tražile autonomiju Bosne i Hercegovine.³⁾

¹⁾ Milan Gaković, Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije prvog svjetskog rata, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine, knj. VI, Sarajevo 1966, str. 117.

²⁾ Atif Purivatra, Političke partije prema agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini neposredno poslije 1918. godine, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 3, Sarajevo 1967, str. 92.

³⁾ Tomislav Išek, Hrvatska republikanska seljačka stranka prema Bosni i Hercegovini i orijentacija Hrvata Bosne i Hercegovine do 1923. godine, Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta Sarajevo, br. 2, Sarajevo 1966, str. 110—112.

HTS je okupljala hrvatske mase na bazi hrvatstva, a HPS na bazi katolicizma, kao »pozitivne kršćanske religije«.⁴⁾ Za hrvatske mase program HTS bio je daleko bliži i privlačniji, pa su se one u ogromnoj većini opredijelile za nj.

Na drugoj strani muslimansko stanovništvo se okupljalo oko Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO). Ovu stranku osnovali su predstavnici muslimanskih zemljoposjednika i sitne buržoazije. Koristeći se vješto svim elementima koji su izazvali nezadovoljstvo muslimanskog stanovništva svojim položajem, vođstvo Jugoslovenske muslimanske organizacije uspjelo je da muslimanskim masama stvori predstavu o idnetičnosti svojih interesa i interesa tih masa. Potpunije jedinstvo muslimanskih masa oko JMO vođstvo stranke je učvršćivalo isticanjem s jedne strane vjere, a s druge strane jugoslovenstva, koje je pristalicama stranke pružalo mogućnost da se nacionalno ne izjašnjavaju kao Srbi ili Hrvati.⁵⁾ Polazeći od pretpostavke da se interesi muslimanskih zemljoposjednika i sitnoburžoaskih elemenata u gradu i na selu mogu jedino uspješno zaštititi ako Bosna i Hercegovina u zajedničkoj državi dobije autonoman položaj, Jugoslovenska muslimanska organizacija je u svoj program unijela zahtjev za autonomiju Bosne i Hercegovine. U nastojanju da oslabe pozicije JMO kod Muslimana, Demokratska i Narodna radikalna stranka pomažu stvaranje Muslimanske težačke stranke i muslimanske grupe oko lista **Domovina**, čiji je vlasnik bio Šerif Arnautović. Muslimanska težačka stranka, čiji su inicijatori bili demokrati, imala je tendenciju da okupi muslimanske seljake, dok je grupa oko **Domovine** prihvatila u cjelini program Narodne radikalne stranke.⁶⁾ Ovaj pokušaj slabljenja JMO pretrpjeće potpun neuspjeh, što će uskoro pokazati izborni rezultati.

Nasuprot vodećim hrvatskim i muslimanskim građanskim strankama, koje su uspjele da u većini ili potpuno okupe Hrvate i Muslimane, nijedna od građanskih stranaka koje su u ovo vrijeme okupljale Srbe nije ostvarila znatniju većinu u srpskim masama.

Razloge tome treba tražiti, između ostalih, i u odnosu srpskih masa prema politici srpskog građanstva, koje je nastojalo da ostvari svoj hegemonizam u Bosni i Hercegovini. Taj hegemonizam srpsko građanstvo pokušavalo je da obezbijedi različitim sredstvima i na toj liniji je, u stvari, gradilo svoju politiku i politički se diferenciralo. Kada se, međutim, ta politika spustila u mase srpskog stanovništva, pokazalo se da se one u novoj državi ne mogu da zadovoljne samo nacionalnim oslobođenjem niti samo političkim programima koji su im nudile građanske stranke. One su stavile na dnevni red i socijalno oslobođenje. Otuda su se srpske mase opredjeljivale za one stranke koje su im, uz odgovarajuće političke programe, u prvom redu pružale najbolje izgleda za poboljšanje socijalnog položaja.

⁴⁾ *Glas slobode*, organ KPJ, Sarajevo, br. 233 od 27. oktobra 1920. godine.

⁵⁾ Atif Purivatra, Formiranje Jugoslovenske muslimanske organizacije i njen razvoj do prevazilaženja krize početkom 1922. godine, *Istorija XX veka*, Zbornik radova, knj. IX, Beograd 1968, str. 410—412.

⁶⁾ *Pravda*, glasilo Jugoslovenske muslimanske organizacije, Sarajevo, br. 110 od 26. oktobra 1920. godine; *Samouprava*, organ Narodne radikalne stranke, Beograd, br. 199 od 2. novembra 1920. godine.

Srpsko stanovništvo okupljale su Narodna radikalna stranka, Savez težaka, Srpska narodna organizacija (SNO) i velikim dijelom Demokratska stranka. Između ovih stranaka vođena je oštra i bespoštedna borba za pridobijanje srpskih masa. Politički dijelovi programa ovih stranaka kretali su se od centralizma i nacionalnog unitarizma demokrata i Saveza težaka, preko centralizma i kompromisnog nacionalnog unitarizma radikala do velikosrpskog separatizma Srpske narodne organizacije.

U agrarnom pitanju demokrati i radikali zauzeli su, manje ili više, izražen kompromisan stav, dok se SNO zadovoljila zvučnom parolom da zemlja treba da pripadne onom ko je obrađuje. Takav odnos radikala i demokrata prema agrarnom pitanju bio je jedan od razloga formiranja, početkom juna 1920. godine, Saveza težaka, kao političke stranke koja »stupa potpuno samostalno u borbu za težakova prava u društvu i državi.«⁷⁾ Savez težaka pokazivao je tendenciju okupljanja svih seljaka u Bosni i Hercegovini, ali nije uspio da prevaziđe nacionalno-vjerske okvire političkog organizovanja stanovništva BiH, pa je ostao gotovo isključivo organizacija zemljoradnika Srba. Istakavši u programu zahtjev da se sva zemlja zajedno sa inventarom oduzme od krupnih zemljoposjednika i bez odštete dâ u vlasništvo onima koji je obrađuju,⁸⁾ Savez težaka pojavio se kao najopasniji protivnik svih stranaka koje su okupljale Srbe.

Kao što se vidi, u Bosni i Hercegovini nedostajale su društveno-političke snage koje bi u političkom organizovanju njenog stanovništva uspješno prevazilazile nacionalno-vjerske okvire. Političke partije i grupe trošile su svoje snage u međusobnoj borbi i stalnom međusobnom optuživanju. Oštrica stranačke borbe dostići će kulminacionu tačku u toku predstojeće izborne borbe, u kojoj će se pojedine socijalne grupacije, jače zahvaćene stranačkom borbom, aktivnije opredjeljivati.

Stanje Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini pred početak izborne borbe

Neposredno poslije ujedinjenja Narodna radikalna stranka pokazivala je političku neaktivnost. Tu neaktivnost »Pašić je kasnije objašnjavao time što ona tobož nije htela da 'lovi u mutnom', što je bila protiv otpočinjanja partiske borbe i rada oko partiskih grupisanja pre nego što bi se potpisao mir.«⁹⁾ Osjetivši, međutim, u Pribićevićevoj akciji na formiranju Demokratske državnotvorne stranke ozbiljnu opasnost za vlastite interese, Narodna radikalna stranka budi se iz političke letargije onog trenutka kad su Pribićevićevi demokrati počeli da rade na fuziji sa srbijanskim strankama: Samostalnom radikalnom i Naprednom u jedinstvenu Demokratsku stranku.¹⁰⁾ Na taj Pribićevićev potez Protić odgovara akcijom odvajanja srpske buržoazije izvan Srbije od demokrata i na njenom uključivanju u Narodnu radikalnu stranku. Radi ostvarenja toga cilja, Protić pristupa okupljanju srpskih političara iz

⁷⁾ *Težački pokret*, list Saveza težaka u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 9 od 15. juna 1920. godine.

⁸⁾ Isto, br. 23 od 13. novembra 1920. godine.

⁹⁾ Dragoslav Janković, *Društveni i politički odnosi u Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca uoči stvaranja Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), Istorija XX veka*, Zbornik radova IDN, knj. I, Beograd 1959, str. 106.

¹⁰⁾ Fuzija je izvršena u maju 1919. godine. Ferdo Čulinović, *Jugoslavija između dva rata*, knj. I, Zagreb 1961, str. 278.

Bosne i Hercegovine, članova Demokratskog poslaničkog kluba u Privremenom narodnom predstavništvu. Kao najpogodnija ličnost za tu akciju pokazao se dr Milan Srškić, koji se još ranije, dok je bio član Jugoslovenskog odbora, eksponirao kao vjerni pristalica Pašićeve politike. Osim toga, dr Srškić je imao veoma jake veze u sarajevskoj čaršiji,¹¹⁾ što je predstavljalo jedan od bitnih preduslova za uspjeh njegove političke misije.

Odmah poslije načelnog sporazuma između Pribićevićevih demokrata i pomenutih srbijanskih stranaka, postignutog marta 1919. godine, Srškić, a za njim i neki drugi Srbi poslanici iz Bosne i Hercegovine napuštaju Demokratski i stupaju u Radikalni poslanički klub,¹²⁾ da bi zatim otpočeli sa agitacijom za Narodnu radikalnu stranku i sa formiranjem strankinih organizacija u Bosni i Hercegovini.

Do sredine 1920. godine Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini bila je u stalnom usponu. Pored srpske čaršije, koju je okupila u cjelini, ona je ostvarila vrlo jak uticaj i među srpskim seljaštvom. Osim toga, u njenim redovima se našao jedan broj, istina mali, Muslimana, koji su se nacionalno izjašnjavali kao Srbi. Pretežno su to bili zemljoposjednici i državni činovnici.

Koji su najvažniji faktori uticali na takav uspon stranke? Na čelu Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu od ujedinjenja do marta 1920. godine nalazili su se demokrati. Sve nevolje koje su se javile poslije minulog rata (oskudica, skupoća, glad, razbojništvo itd.) prikazivane su kao posljedica politike demokrata. Na njihov račun padale su teške optužbe zbog neefikasnog sprovođenja agrarne reforme, lošeg rješavanja pitanja dobrovoljaca i ratnih invalida, vrlo oskudne pomoći postradalim krajevima u ratu itd. Na drugoj strani, buržoazija se bogatila ne birajući sredstva. Sistem izvoznica dostigao je ogromne razmjere. Sve te činjenice presudno su uticale da se odijum naroda sručio na demokrate i Narodnoj radikalnoj stranci davale bogat propagandni materijal protiv njih.¹³⁾

S druge strane, Narodna radikalna stranka je, deklarirajući se kao jedina stranka koja štiti »srpske nacionalne interese« u Bosni i Hercegovini, imala povoljnu priliku da na toj liniji uspješnije okuplja srpske mase, koje su u uslovima stalne ekonomsko-socijalne i političke krize bile sklone da prihvate nacionalizam kao jedino utočište, i to tim prije što su na ovom prostoru, s obzirom na nasljeđe prošlosti i na postojeću nacionalnu i vjersku strukturu, egzistirale i objektivne pretpostavke za nacionalizam. Ako se svemu tome doda još i ugled Narodne radikalne stranke i njenog vođe Nikole Pašića, koji je u Bosni i Hercegovini prozilio iz ugleda Srbije kao pobjednice u prvom svjetskom ratu, onda bi se mogli iscrpsti najvažniji faktori koji su uticali na uspon stranke u Bosni i Hercegovini u ovom periodu.

¹¹⁾ Dr Milan Srškić bio je zet Gligorija Jeftanovića, veoma bogatog sarajevskog trgovca i vođe bosansko-hercegovačkih Srba u borbi za orkveno-školsku autonomiju.

¹²⁾ *Srpska riječ*, list radikala u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, br. 22 od 11. aprila 1919. godine.

¹³⁾ Optužujući upravu demokrata u Bosni i Hercegovini, *Srpska riječ* je pisala u broju 136 od 25. oktobra 1919. godine sljedeće: »u Bosni danas nije niko zadovoljan s današnjim stanjem, gdje se... razvila strahovita korupcija, pljačka i protekcionizam nesposobnih«.

Međutim, pozicija Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini mijenja se onog trenutka kada je i sama došla u položaj da rješava one socijalne probleme, na kojima je, stojeći u opoziciji prema demokratima, sticala svoj politički ugled i uticaj.

Kada je 19. februara 1920. godine pala demokratsko-socijalistička vlada Ljube Davidovića i formirana koaliciona vlada Stojana Protića, za predsjednika Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu imenovan je vođa bosansko-hercegovačkih radikala dr Milan Srškić.¹⁴⁾

Našavši se na vlasti, radikali u Bosni i Hercegovini stajali su pred zadatkom sprovođenja agrarne reforme. Partijski interesi nalagali su njeno radikalno sprovođenje. Zato je Srškić nastojao dosljedno i do kraja da realizuje »Uredbu o postupanju s beglučkim zemljama u Bosni i Hercegovini«, koju je donijela vlada Ljube Davidovića 14. februara 1920. godine¹⁵⁾ i koju su seljaci oduševljeno prihvatili. Ali, vlada Stojana Protića, da bi pridobila za sebe muslimanske zemljoposjednike, revidira najvažnije odredbe Uredbe u korist zemljoposjednika, a na štetu seljaka. Srškić i bosansko-hercegovački radikali energično su se suprotstavljali reviziji Uredbe, jer su dobro znali da će revizija odvojiti znatan broj srpskih seljaka od radikala i time lišiti stranku većeg dijela glavne biračke mase. Kako je Protić ostao uporan, dolazi do sukoba između prava stranke u Bosni i Hercegovini i Glavnog odbora stranke u Beogradu.¹⁶⁾ Taj sukob dovodi do krize stranke u Bosni i Hercegovini koja se pooštrila pojavom Saveza težaka neposredno poslije revizije Uredbe. Međutim, u tom trenutku stranka nije bila svjesna prave snage Saveza težaka, pa je u izbornu borbu ušla s velikim nadama koje su se povećale uspješno riješenim sporom na predstojećoj Zemaljskoj konferenciji.

Zemaljska konferencija Narodne radikalne stranke i donošenje programa

Glavni zadatak Zemaljske konferencije Narodne radikalne stranke, koja je održana u Beogradu od 25. do 28. septembra 1920. godine, bio je donošenje programa stranke, odnosno revizija starog programa i njegovo prilagođavanje novim uslovima. Nužno donošenje programa iziskivala je činjenica što se stranka nalazila pred izborima, usljed čega je morala da izađe pred birače sa formulisanim koncepcijama o najvažnijim društveno-ekonomskim i političkim pitanjima. Konferenciji je prisustvovalo 13 delegata iz Bosne i Hercegovine.

O toku konferencije i o diskusijama oko donošenja programa, raspolazemo, na žalost, vrlo oskudnim i uopštenim podacima koje je bilježila štampa. Svi novinski izvještaji o radu konferencije ukazuju na postojanje razlika u gledanju na pojedina programska pitanja. O tim razlikama je **Samouprava** br. 170 od 29. septembra 1920. godine pisala sljedeće: »Posao oko sređivanja i izjednačavanja težnji koje pojedini krajevi pokazuju, nije bio lak, ali dobra volja i iskreni radikalizam, koji je

¹⁴⁾ *Srpska riječ*, br. 45 od 5. marta 1920. godine.

¹⁵⁾ Prema ovoj Uredbi, begluci (zemlje koje nisu u kmetskom odnosu, nego begovi njima direktno upravljaju ili ih izdaju pod zakup) koje su seljaci obrađivali posljednjih 10 godina pripadaju njima uz sporazumno plaćanje odštete vlasnicima. Odšteta za beglučku zemlju davala bi se samo u onim slučajevima gdje nije postojalo kmetsvu sličnih odnosa, dok bi se svim drugim slučajevima zemlja davala bez odštete. ABiH, ZV, Prez. br. 1418/1920.

¹⁶⁾ Milan Srškić, *Spomenica*, Sarajevo 1938, str. 103.

izaslanike okupio bili su dovoljne zaloge da će se taj posao srećno okončati, naročito pod mudrom rukom g. g. Nikole Pašića i Stojana Protića...«. Prema izvještaju **Srpske riječi** br. 195 od 1. oktobra 1920. godine, »Podela mišljenja, koja je vladala u jednom delu stranke u agrarnom pitanju u Bosni, potpuno je izgladnena poslije dulje debate i prepušteno je g. Nikoli Pašiću da u dogovoru s bosanskim radikalima donese rezoluciju, koja će biti merodavna za sve nas...«.

Najduže je vođena debata oko načina državnog uređenja. Podlogu debati činio je nacrt ustava Stajana Protića. Stav Pašića prema tom nacrtu bio je formulisan i poznat još prije konferencije pa je **Politika** u br. 4461 od 23. septembra 1920. godine pisala da je Pašić »odsudan protivnik oblasnih autonomija, onakvih kakve predlaže g. Protić. On je za to da naša zemlja bude jedna jednostavna država sa potpuno centralizovanom vlašću...« U Završnoj debati o programu, većina delegata se izjasnila za centralizam, dok su »...Protiv širokih oblasnih autonomija bili ... naročito govornici iz Vojvodine i iz Bosne«.¹⁷⁾

Konferencija je na kraju izabrala jedan uži odbor koji je dobio zadatak da na osnovu diskusija i zaključaka konferencije formuliše program. U odbor je ispred bosansko-hercegovačkih radikala ušao Srškić.

U političkom dijelu programa načela Krfske deklaracije prihvaćena su gotovo u cjelini kao načela stranke koja treba »da se oživotvori i da se dalje razvijaju«, na čemu će stranka »svom svojom umnom i moralnom snagom najvrednije poraditi...«.¹⁸⁾ U skladu s tim, u program je unesen gotovo cjelovit tekst Krfske deklaracije. Karakteristično je da je iz integralnog teksta prve tačke Deklaracije izostavljena formulacija u kojoj se za Srbe, Hrvate i Slovence upotrebljava zajedničko ime Južni Sloveni ili Jugosloveni. Van svake je sumnje da ova korektura nije slučajno učinjena i da ona ima dublje značenje nego što na prvi pogled izgleda. Radikali su, naime, u jugoslovenstvu kao nacionalnom opredjeljenju vidjeli negaciju srpstva i zato su jugoslovenstvo odbacivali. Iz tih razloga je i Pašić, prilikom donošenja Krfske deklaracije, bio protivnik citirane formulacije.¹⁹⁾

U pogledu oblika državnog uređenja program je akceptirao centralizam, »nalazeći da je to potreba i našeg unutrašnjeg zdravog i pravilnog napredovanja, naročito s pogledom na dosadašnju pocepanost i podvojenost našega naroda na desetak uprava i političkih zajednica...« i »potreba naše međunarodne bezbednosti i našeg međunarodnog značenja...«. Pod centralističkom državom program podrazumijeva »državu s jednim parlamentom, kome odgovara jedna državna vlada i koji s Krunom ima nepodeljenu suverenu zakonodavnu vlast za celu zemlju«. Ovakva država bila bi unutar organizovana na principu samouprave u opštini i oblasti, s tim da veličina oblasti obezbijedi s jedne strane »istinsku« samoupravu, a s druge strane »ne stavi u pitanje jedinstvenost države«.

¹⁷⁾ *Politika*, Beograd, br. 4465 od 27. septembra 1920. godine.

¹⁸⁾ *Samouprava*, br. 176 od 6. oktobra 1920. godine. Pošto je program u cjelini objavljen u *Samoupravi* br. 176 od 6. oktobra 1920. godine, to su svi naredni citati koji se odnose na program uzimani iz tog izvora.

¹⁹⁾ Vidi opširnije: Dragoslav Janković, *Jugoslovensko pitanje i Krfska deklaracija 1917. godine*, Beograd 1967, str. 229—230.

U socijalnom dijelu programa dominira agrarno pitanje, koje se mora rješavati u »interesu i našeg zdravog i pravilnog ekonomskog razvitka kao i u interesu unutrašnjeg reda, bezbednosti i pravnoga poretka...«. Kompromisan stav u agrarnoj reformi, sračunat u prvom redu na zaštitu zemljoposjednika, izražen je u formulacijama o prvenstvenoj podjeli državne zemlje, »a ukoliko nje nema dovoljno davaće se i privatna zemlja«, o plaćanju »pravedne« naknade vlasnicima i najzad u odsustvu odredbe o zemljišnom maksimumu. Posebno mjesto u programu dato je agrarnoj reformi u Bosni i Hercegovini. Naglašavajući specifičnost agrarnih odnosa u Bosni i Hercegovini, program ističe da će stranka raditi na potpunom oslobodenju seljaka od »feudalnih tereta«, a zatim na davanju »u sopstvenost beglučke zemlje seljacima meštanima ukoliko oni nemaju dovoljno zemlje za život, i ako spahija ovu zemlju nije do sada radio u vlastitoj režiji. Naknadu za uzetu beglučku zemlju i za oslobodenje kmetova platiće država...«.

Programski stavovi o privrednoj politici stranke krajnje su uopšteni i neogređeni.

Buržoaski karakter stranke i njena odlučnost u odbrani kapitalizma od socijalnih potresa jasno su izraženi u dijelu programa koji govori o društvenim odnosima. Tu je »klasni mir« uzdignut na princip bez koga se ne može »zasnovati narodna i državna zgrada«, a da bi se on održavao, stranka će »savremenim radničkim zakonodavstvom nastojati da ostvari ... ciljeve društvene solidarnosti i zaštiti, u njenom okviru, pravedne radničke interese...«

Najzad, konferencija je odlučila da stranka proširi svoju djelatnost na čitavu državu i u skladu s tim zaključkom nazvana je »Narodna radikalna stranka Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Izloženi programski ciljevi predstavljali su okvir u kome je stranka imala da vodi izbornu borbu. Ali, izborna borba će pokazati da taj okvir nije bio toliko čvrst da stranka ne bi mogla izaći iz njega ukoliko bi joj to obećavalo bolji izborni uspjeh.

Organizacija izborne borbe

Prema »Zakonu o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca«, koji je izglasan na sjednici Privremenog narodnog predstavništva, održanoj 2. septembra 1920. godine, izborni okruzi u Bosni i Hercegovini poklapali su se sa administrativnim, a izborne jedinice određivane su prema popisu stanovništva 1910. godine, i to tako da se na svakih 30.000 stanovnika bira po jedan poslanik, a višak od 17.000 stanovnika davao je pravo na jedan mandat. Raspodjela poslaničkih mandata imala se izvršiti prema proporcionalnom sistemu. Zakonom nije uvedeno opšte biračko pravo, jer su žene, oficiri i vojnici bili lišeni prava glasa. Uveden je i cenzus starosti, koji daje pravo glasa samo onim građanima koji su navršili 21 godinu do početka sastavljanja biračkih spiskova. Jednako pravo glasa Zakon je ograničio i uvođenjem izbornog cenzusa po obrazovanju, prema kojem je bilo obavezno u svakom izbornom okrugu kandidovanje jednog broja poslanika koji imaju višu ili visoku školsku spremu (kavilifikovani poslanici). Izbori su se imali obaviti tajnim glasanjem.²⁰⁾

²⁰⁾ *Stužbene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd, br. 195 od 6. septembra 1920. godine.

Odmah poslije objavljivanja ovog Zakona i ukaza o izborima od 7. septembra 1920. godine, kojim su izbori raspisani za 28. novembar, radikali u Bosni i Hercegovini pristupaju organizacionim pripremama za izbore, koje su konačno dovršene neposredno poslije Zemaljske konferencije. Na konferenciji je odlučeno da užu Glavni odbor stranke²¹⁾ rukovodi izbornom borbom s tim da okružni odbori i članovi Glavnog odbora iz unutrašnjosti održavaju stalnu vezu sa njim.

Izborne parole

U borebi za dobijanje poslaničkih mandata političke stranke i grupe u Bosni i Hercegovini istakle su izborne parole ne vodeći mnogo računa o tome koliko odgovaraju zvaničnim programima. Osnovni cilj svih bio je da se dobije što veći broj glasova. Otuda je u bezobzirnoj borbi za glasove politička demagogija predstavljala jednu od karakteristika izborne borbe.²²⁾

S obzirom na činjenicu da su izbori vršeni za Ustavotvornu skupštinu, u izbornim programima i parolama primarno je bilo pitanje ustavnog uređenja države.

Cilj Narodne radikalne stranke u izborima bio je da obezbijedi dovoljan broj poslaničkih mandata koji bi joj omogućio da vodi u Ustavotvornoj skupštini odlučujuću riječ pri donošenju ustava i to onakvog ustava kakav bi odgovarao interesima onog dijela srpske buržoazije čiji je stranka bila predstavnik. Interesi te buržoazije, međutim, nalagali su, prije svega, centralističko uređenje države koje bi sa svoje strane garantovalo i učvrstilo njen privilegovani položaj u državnoj vlasti, koji joj je, nerazvijenoj i nesposobnoj za samostalno organizovanje privrede na principima buržoaskog liberalizma, najlakše i najbrže obezbjeđivao ekonomski prosperitet.

Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini stupila je u izbore s velikosrpskim programom u njegovom najogoljelijem vidu. Čitav taj program svodio se na tezu da je Bosna i Hercegovina srpska pokrajina čvrsto i neraskidivo vezana za Srbiju i da nova država predstavlja proširenu i uvećanu Srbiju.

Polazeći od teze o srpskom karakteru Bosne i Hercegovine, radikali u Bosni i Hercegovini stupili su u izbornu borbu s namjerom da, kao isključivo srpska stranka, okupe sve Srbe i da njihovim glasovima potvrde tu tezu. Zato su oni istakli parolu »Srbi na okup« da bi se stvorio »silan i neprobojan front srpske narodne misli protiv spoljašnjeg i unutrašnjeg neprijatelja...«²³⁾ Ta takozvana »opasnost od neprijatelja« iziskuje potpuno jedinstvo Srba pod vođstvom radikala i njihovo učešće u izborima u najvećem broju, jer »nekoliko nepredatih glasova može da znači gubitak mandata ili još gore, da taj mandat dođe u ruke neprijatelja ove države i da ugrozi srpski karakter Bosne...«²⁴⁾ Da bi se jedinstvo Srba potpuno ostvarilo i zaštitilo »ugroženo Srpstvo«, radikali su

²¹⁾ Uži glavni odbor Narodne radikalne stranke činili su samo članovi Glavnog odbora iz Beograda.

²²⁾ Prema izvještaju Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Ministarstvu unutrašnjih djela od 21. oktobra 1920, u bivačkom okrugu političke stranke »obećavaju narodu kule u oblaku samo ne bi li došle do položaja, pa makar na koji način to bilo«. ABiH, ZV, Prez. br. 10567/1920.

²³⁾ *Srpska riječ*, br. 202 od 9. oktobra 1920. godine.

²⁴⁾ *Istu*, br. 218 od 30. oktobra 1920. godine.

odbacivali organizovanje Srba na klasnoj bazi, a proglašavali su nacionalnom izdajom odvajati »selo od grada, radnika od trgovca... Cepanje narodnih snaga na nepotrebne staleške razlike... znači podići ruku na ideju Srpstva...«.²⁵⁾

Potvrđena izbornim rezultatom, teza o srpskom karakteru Bosne i Hercegovine trebalo je da posluži kao jak argumenat u korist centralizma i kao protivargumenat autonomištvu Jugoslovenske muslimanske organizacije i federalizmu Hrvatske zajednice. Ona je trebalo da pokaže federalistima da je uz postojanje »srpske Bosne« federacija jedino moguća i dopustiva na »plemenskoj« bazi, što bi Srbe, okupljene oko Srbije, dovelo prema Hrvatima u mnogo povoljniji položaj, jer bi se pored male Hrvatske našla velika Srbija. U tom smislu govorio je i dr Lazar Marković na predizbornom zboru u Sarajevu. On je tom prilikom, komentarišući izborni proglas Hrvatske zajednice, između ostalog, rekao: »Braća Hrvati mogu tražiti da oni budu zajedno, ali ne mogu zahtevati da Srbi ne budu zajedno...«.²⁶⁾

U želji da izbornim rezultatom dokažu srpski karakter Bosne i Hercegovine, radikali su nastojali da pored Srba okupe i što veći broj muslimanskih birača. O potrebi saradnje sa bosansko-hercegovačkim Muslimanima govorio je i Pašić na Zemaljskoj konferenciji stranke. Tom prilikom je, između ostalog, rekao: »...Mi moramo naći neku vezu s muslimanima, inače će biti to (tj. odsustvo međusobne saradnje — primjedba T. K.) od velike štete... Ako se s njima sporazumimo Bosna će biti naša jaka tvrđava...«.²⁷⁾

Međutim, tendencije okupljanja većeg broja Muslimana oko programa Narodne radikalne stranke u vrijeme kada su oni bili nezadovoljni svojim društveno-ekonomskim i političkim položajem, i kada se ta stranka u Bosni i Hercegovini deklarirala kao isključivo srpska, pokazale se od početka iluzornom, što su na kraju potvrdili izborni rezultati.

Suprotstavljajući se strankama koje su u svojim programima predviđale uređenje države na federativnom principu i na principu autonomija po istorijskim pokrajinama, vođstvo Narodne radikalne stranke istaklo je u Bosni i Hercegovini pored parole o centralistički uređenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca i parolu o stvaranju Velike Srbije.

Osnovni argumenti koje je vođstvo stranke upotrebljavalo da bi dokazalo potrebu centralizma bili su želja srpskog naroda za punim jedinstvom, teškoće oko povlačenja granica između Srba i Hrvata usljed njihove etničke izmiješanosti i mogućnosti da Srbi budu u državi uređenoj na bazi federalizma ili autonomija po istorijskim pokrajinama u nekim od tih pokrajina majorizirani. Na tu mogućnost prvaci stranke često su ukazivali na predizbornim zborovima i u štampi. Tako se, npr., u jednom napisu u **Srpskoj riječi** kaže da autonomiju Bosne i Hercegovine i drugih pokrajina traže »zakleti neprijatelji Srpstva... jer se nadaju da će onda sa nekim paktovima... moći nadglasati Srbe u Bosni, a isto tako bi onda to dalje pokušali da čine u Hrvatskoj...«.²⁸⁾

²⁵⁾ Isto, br. 197 od 4. oktobra 1920. godine.

²⁶⁾ Isto, br. 220 od 3. novembra 1920. godine.

²⁷⁾ *Pravda*, br. 102 od 7. oktobra 1920. godine.

²⁸⁾ *Srpska riječ*, br. 216 od 28. oktobra 1920. godine.

Raspoloživi izvori pokazuju da je parola o Velikoj Srbiji imala dva značenja. Jedno značenje podrazumijevalo je stvaranje Velike Srbije u okviru trijalistički uređene Jugoslavije na etničkoj osnovi. U takvoj Jugoslaviji Velika Srbija bila bi organizovana kao posebna jedinica pored Hrvatske i Slovenije. U njen sastav ušla bi Bosna i Hercegovina u cjelini. Ovakvo uređenje države prvaci Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini zahtijevali su u slučaju da Hrvati i Slovenci ne prihvate centralizam. Ako se i ovim rješenjem državnog uređenja Hrvati i Slovenci ne bi složili, oni su ukazivali na opasnost cijepanja države.²⁹⁾

Drugo značenje parole o Velikoj Srbiji predstavljalo je identifikovanje nove države sa proširenom i uvećanom Srbijom. Takvo gledište o novoj državi imali su ne samo prvaci stranke u Bosni i Hercegovini nego i vođstvo stranke u Beogradu.³⁰⁾ U skladu s tim gledištem, prvaci stranke u Bosni i Hercegovini istakli su parolu da država treba da dobije naziv Kraljevina Srbija.

O navedenim pogledima na novu državu i njen naziv govori niz podataka, od kojih ćemo navesti samo neke najkarakterističnije. Prilikom dolaska Pašića u Bosansku krajinu, u Prijedoru je, nasuprot mjestu gdje je držao govor, bila postavljena velika geografska karta Jugoslavije s natpisom: »Srbija, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.«³¹⁾ U pismu Ristu Odaviću, narodnom poslaniku izabranom na listi Narodne radikalne stranke za srez Banja Luku, Savo J. Surutka, predstavnik liste radikala u glavnom biračkom odboru za okrug Banja Luku, kaže da se naziv za državu »Jugoslavija« nikako ne može prihvatiti »kad već nije moglo kao što je moralo biti da se zove 'Kraljevina Srbija'«. ³²⁾ U uvodniku *Srpske riječi* br. 97 od 14. maja 1921. godine povodom diskusija u Ustavotvornoj skupštini o nazivu države kaže se: »Ovo ime (tj. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca — primjedba T. K.) nas Srbe ne oduševljava. Da je srpski narod dao na izborima svoje glasove radikalnoj stranci, danas bi se naša država zvala Srbija, kao što mi svi želimo...«.

Polazeći od monarhizma kao jednog od osnovnih načela stranke, radikali u Bosni i Hercegovini istakli su parolu da su oni jedina politička stranka vjerna kralju Petru I i dinastiji Karađorđevića,³³⁾ pa prema tome svaki onaj koji je odan kralju treba da glasa za njih. Ovo vezivanje stranke za dinastiju Karađorđevića i korištenje imena kralja Petra I u izbornoj borbi nije učinjeno bez razloga. Kralj Petar I uživao je popularnost u Bosni i Hercegovini kod Srba, koja je vukla korijene još od njegovog učešća u Bosanskom ustanku. Osim toga, seljaštvo, kao naj-

²⁹⁾ Kritikujući program »Hrvatske zajednice« o uređenju države na federativnom principu, *Srpska riječ* br. 220 od 3. novembra 1920. godine pisala je sljedeće: »Zato, put kojim ide »Hrvatska zajednica« može i mora dovesti samo do ova dva rezultata: ili će se Srbi, Hrvati i Slovenci potpuno razići i stvoriti tri samostalne države, Srbiju, Hrvatsku i Sloveniju, u kojima će svaki za se, samostalno živeti Srbi, Hrvati i Slovenci, uzevši svaki ono što je njegovo; ili će stvoriti federativnu državu, ali na plemenskoj a ne na dosadanjoj, predratnoj, provincijalnoj bazi...«.

³⁰⁾ Jovan Marjanović, *Političke partije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (1921—1929)*, Iz istorije Jugoslavije 1918—1945, Zbornik predavanja, Beograd 1958, str. 221.

³¹⁾ Isto, br. 227 od 12. novembra 1920. godine.

³²⁾ Arhiv Socijalističke Republike Srbije (u daljem tekstu ASRS), fond Riste Odavića, br. III/351.

³³⁾ *Srpska riječ*, br. 235 od 22. novembra 1920. godine.

brojnija biračka masa, pokazivala je u toku izborne borbe opreznost u političkom opredjeljivanju. Brojnost političkih partija i njihova bezobzirna međusobna borba nisu pružali seljaštvu sigurnu garanciju za ostvarenje njegovih želja. Stoga se ono najradije vezivalo za dinastiju, jer mu je ona u tom trenutku, zato što je bila pošteđena političkih napada, izgledala jedini siguran i čvrst politički faktor.³⁴⁾ Zbog toga bilo je vrlo unosno eksponirati se kao stranka kojoj je kralj naklonjen.

Iz programskog načela o zaštiti privatne svojine i očuvanja kapitalističkog društveno-ekonomskog sistema proizišao je antikomunizam radikala, izražen u toku izborne borbe parolom »Svi protiv komunista«. Komunisti su proglašeni za najopasnije, antidržavne elemente, protiv kojih treba da se udruže sve građanske stranke u jedinstven front. U uvodniku **Izborna borba i Srbi** tim povodom je **Srpska riječ** br. 198 od 5. oktobra 1920. godine sa neprikrivenom mržnjom pisala: »Protiv komunista Srbi će zagaziti u odlučnu borbu. Čast srpskoga naroda i oslobođene Bosne zahteva, da niko od ovih (tj. komunista — primjedba T. K.) ne uđe u konstituantu. Gde su komunisti jaki (Sarajevo, Zenica, Tuzla) sve građanske stranke treba da se okupe pod platformom: svi protiv komunista...«. Antikomunizam radikala potenciran je strahom od izbornog uspjeha KPJ, koji je proizišao iz činejnice da je KPJ postigla veliki uspjeh na opštinskim izborima u Srbiji i Makedoniji avgusta 1920. godine i da je u Bosni i Hercegovini razvila vrlo živu predizbornu agitaciju, o čemu svjedoče mnogobrojni izvještaji štampe i lokalnih organa vlasti.

U borbi za birače radikali u Bosni i Hercegovini obilato su se koristili prošlošću Narodne radikalne stranke u Srbiji i autoritetom njenog vođe Nikole Pašića. Oni su pobjedu Srbije u balkanskim ratovima, izlazak Srbije kao pobjednice iz prvog svjetskog rata, i stvaranje nove države pripisivali u zasluge stranci. Identifikujući uspjehe Srbije sa uspjesima stranke, istakli su parolu da svaki onaj koji glasa za njih glasa za »Srbiju, Srpstvo i srpsku zavjetnu misao« i na taj način »odaje priznanje« Narodnoj radikalnoj stranci, koja je obezbijedila Srbiji »ulogu Pijemonta u našem narodnom oslobođenju«. Posebno je naglašavan period borbe stranke za pobjedu parlamentarizma i građanskih sloboda u Srbiji. Pri tome se nije zaboravljalo da se redovno spomenu timočka buna i Gurgusovačka tamnica da bi se kod birača probudila sentimentalna osjećanja prema stranci čiji su vođe u borbi za napredak i za ujedinjenje srpskog naroda pokazali »velike primjere borbenosti i mučeništva«. Uporedo sa strankinim, isticane su zasluge i državničke sposobnosti njenog vođe Nikole Pašića, koje su »poznate i priznate« i van granica Jugoslavije.³⁵⁾ Nastojalo se da se od Pašića stvori živa legenda, da se u njegovom političkom liku dâ sinteza srpstva. Njegov agitacioni put u Bo-

³⁴⁾ U Krnjeuši (Bosanski Petrovac), seljake je »smutila množina biračkih kutija, pa je u ideji, da, ako su sve kutije Kralja Petra, onda ih ne treba toliko, nego samo jedna, sve kutije bacio, a u jednu bacio sve kuglice«. ABiH, ZV, Prez. br. 13026/1920.

³⁵⁾ *Srpska riječ*, br. 234 od 20. novembra 1920. i br. 238 od 25. novembra 1920. godine.

³⁶⁾ U izbornom proglasu Okružnog odbora Narodne radikalne stranke za Bihać tim povodom kaže se: »Zasluge Narodne radikalne stranke, a osobito njenog velikog vođe Nikole Pašića poznate su i priznate kod svih naših velikih saveznika i Rusa, Francuza, Engleza, Amerikanaca i drugih«. ASRS, fond Riste Odavića, br. XI/32.

sansku krajinu pripreman je kao trijumfalni pohod dugo iščekivanog osloboditelja.³⁷⁾

Svjesni političkog kapitala, koji je stranka stekla prije i u toku rata, radikali su u predizbornoj agitaciji neprekidno ukazivali na njenu prošlost. Karakterističan je u tom pogledu Pašićev govor održan na predizbornom zboru u Banja Luci, kada je, između ostalog, rekao da treba glasati za one stranke koje su se u prošlosti pokazale i za one ljude koji su se »legitimirali svojim radom za narod u prošlosti«, a »nove ljude treba sačekati da ih vidimo na delu«.³⁸⁾ Citirani Pašićevi pogledi najbolje pokazuju koliko je stranka računala da na zaslugama iz prošlosti obezbijedi ne samo dolazak na vlast nego i zadržavanje vlasti, jer se od novih snaga tražilo da se pokažu »na djelu«, a za to im se, međutim, uskraćivala šansa.

Pored izloženih izbornih parola, koje su, kako se vidi, bile političke prirode i koje su dominirale u predizbornoj agitaciji, radikali u Bosni i Hercegovini nisu mogli mimoći tada najaktuelnije društveno pitanje — agrarno pitanje. Svjesni činjenice da seljaštvo čini ogromnu većinu srpskih birača, nastojali su da loše raspoloženje seljaka prema agrarnoj politici stranke poprave agrarnim programom usvojenim na Zemaljskoj konferenciji, o kome je već ranije govoreno. Da bi dobili seljačke glasove i da bi seljake odvojili od drugih stranaka, a naročito od Saveza težaka, obilato su se služili demagogijom, tvrdeći da u agraru »potpuno« usvajaju seljačke zahtjeve, pa čak i daju više »nego su težaci i tražili«.³⁹⁾

Pošto je bilo poznato da su seljaci protivnici plaćanja naknada zemljoposjednicima, jer su pretpostavljali da će se sredstva za naknadu obezbjeđivati povećanim porezima, radikali su pravdali tu mjeru socijalno-nacionalnim razlozima, dokazujući da se time, s jedne strane, izbjegava da se »bez potrebe stvara proletarijat...«, dok bi se, s druge strane, ubrzao proces »nacionalnog osvješćenja muslimanskog dijela našeg naroda« i razvio kod njega »pojam prave državlanske svijesti«.⁴⁰⁾ Opštenarodno neraspoloženje prema ratnim bogatašima i izvozničarima ovom prilikom su radikali iskoristili na taj način što su obećavali da će se povećanim oporezivanjem profita ratnih bogataša i izvozničara obezbijediti sredstva za plaćanje odštete.

Ovakvim agrarnim programom Narodna radikalna stranka nastojala je da zadovolji i srpske seljake i muslimanske zemljoposjednike i da na taj način obezbijedi glasove i jednih i drugih. Pridobijanje muslimanskih zemljoposjednika za stranku je značilo i pridobijanje znatnog dijela muslimanskih masa, u kojima su oni imali odlučujući politički uticaj.

Poslanički kandidati

Prema statutu Narodne radikalne stranke, sreske organizacije predlagale su poslaničke kandidate okružnim odborima, koji su te predloge razmatrali i slali na odobrenje Glavnom odboru u Beograd. Narodna ra-

³⁷⁾ U izvještaju o dočeku Pašića u Bosanskoj krajini *Srpska riječ* u broju 227 od 12. novembra 1920. godine, između ostalog, pisala je i ovo: »Stari su gledali u Pašića kao u ikonu i ljubili su mu ruke, blagosiljavajući ga i blagodareći mu što ih je oslobodio«.

³⁸⁾ *Srpska riječ*, br. 227 od 12. novembra 1920. godine.

³⁹⁾ Isto, br. 197 od 4. oktobra 1920. godine.

⁴⁰⁾ ABiH, ZV, Prez. br. 11186/1920.

dikalna stranka istakla je u Bosni i Hercegovini svoje liste u svih 6 okruga (sarajevski, mostarski, tuzlanski, travnički, banjalučki i bihački).

Socijalna struktura i ličnosti poslaničkih kandidata jasno ukazuju na ciljeve i taktiku stranke u izborima. Od ukupno 49 poslaničkih kandidata, prema članu 13. izbornog zakona (kandidati sa opštim uslovima), 22 su seljaka, 12 činovnika, 8 sveštenika i 1 trgovac.⁴¹⁾ Ovakav socijalni sastav poslaničkih kandidata ukazuje na to da je stranka računala u prvom redu na seljačke glasove, a zatim na glasove sitne buržoazije u gradu. Činjenica da se među poslaničkim kandidatima našao samo jedan trgovac rezultat je omraženost trgovačkog staleža, koji je bio nosilac špekulacija sa cijenama životnih namirnica i ostalih potreba, što je izazivalo ogorčenje i seoskog i gradskog stanovništva, o čemu svjedoče mnogobrojni izvještaji lokalnih organa vlasti. Relativno veliki broj sveštenika-poslaničkih kandidata obezbjeđivao je stranci podršku pravoslavnog sveštenstva,⁴²⁾ koje je uživalo veliki ugled u neprosvijecenim seljačkim masama.

Na listi stranke nalazilo se 10 kandidata iz Srbije. Među njima bili su nosioci okružnih lista za Bihać dr Miroslav Spalajković, za Banju Luku Nikola Pašić, za Mostar dr Lazar Marković i za Tuzlu dr Milenko Vesnić. Očigledno je da je cilj kandidovanja ovolikog broja najistaknutijih prvaka stranke iz Srbije, na čelu sa vođom stranke Pašićem, bio da se pomoću njihovog autoriteta osigura što bolji izborni uspjeh. Ali, ove kandidature imale su i jedan drugi, dublji smisao. Prema izjavi dra Lazara Markovića na predizbornom zboru u Mostaru, trebalo je da se ovakvim kandidaturama manifestuje jedinstvo Bosne i Hercegovine i Srbije.⁴³⁾ Od domaćih političkih ljudi nosioci lista bili su dr Milan Pećanac za travnički okrug, i dr Milan Srškić za sarajevski okrug. Pećanac je bio kao političar malo poznat, jer je prije rata radio u konzularnoj službi Srbije, dok je dr Milan Srškić, kao predsjednik Zemaljske vlade i prvak bosansko-hercegovačkih radikala, a uz to čvrsto vezan sa sarajevskom čaršijom, pružao solidne izgledе uspjehu stranke u svome izbornom okrugu.

Budući da su radikali računali i na dio muslimanskih birača, istakli su na svojim listama u mostarskom i banjalučkom okrugu 2 poslanička kandidata Muslimana. Ovako mali broj Muslimana kandidovan je iz bojazni da se time ne odbiju srpski birači, a da se ne dobije odgovarajuća kompenzacija muslimanskim glasovima. Ta bojazan izazvala je otpor jednog dijela bosansko-hercegovačkih radikala kandidovanju Muslimana.⁴⁴⁾

Analiza izbornih rezultata

Očekivanja Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini u izborima za Ustavotvornu skupštinu nisu se ispunila. Stranka je dobila

⁴¹⁾ *Srpska riječ*, br. 210 od 27. novembra 1920. godine.

⁴²⁾ Sveštenici su »protivno izbornom zakonu, pretvorili crkve... u izborne zbornice«, *Glas slobode*, br. 258 od 26. novembra 1920. godine.

⁴³⁾ *Srpska riječ*, br. 236 od 23. novembra 1920. godine.

⁴⁴⁾ Prilikom razmatranja okružne kandidatske liste za okrug Banju Luku, jedan broj delegata uporno se protivio stavljanju na listu muslimanskih predstavnika, tvrdeći da će se time izgubiti mnogo srpskih glasova, ali je na Pašićevo insistiranje ipak kandidovan Suljaga Salihagić. ASRS, fond Riste Odavića, br. VI/70.

59.443 glasa i 11 poslaničkih mandata. Ostale stranke i grupe dobile su sljedeći broj glasova i mandata: Jugoslovenska muslimanska organizacija 110.895 glasova i 24 mandata, Savez težaka 54.506 glasova i 12 mandata, Jugoslovenska demokratska stranka 17.980 glasova i 2 mandata, Hrvatska težačka stranka 38.400 glasova i 7 mandata, Hrvatska pučka stranka 20.774 glasova i 3 mandata, KPJ 18.074 glasa i 4 mandata, Srpska narodna organizacija 6.215 glasova (bez mandata), Muslimanska težačka stranka 602 glasa, Socijaldemokratska («Zvonaši») 1.784 glasa, Muslimanska nezavisna lista (Šerif Arnautović) 449 glasova i Muslimanska narodna stranka 306 glasova.⁴⁵⁾

Kako se iz navedenih podataka vidi, Narodna radikalna stranka po broju dobijenih glasova našla se na drugom mjestu, i po broju dobijenih mandata na trećem mjestu.

Koji su činioci uticali na ovakav izborni rezultat Narodne radikalne stranke?

Kada se posmatraju statistički podaci o izborima, odmah pada u oči činjenica da na izbore nije izašao relativno visok procenat birača.⁴⁶⁾ Među onima koji nisu glasali nalazio se i znatan broj Srba. Razlozi apstinencije od izbora jednog dijela srpskog stanovništva dijelom su se nalazili i u mnoštvu političkih partija koje su pretendovale na srpske glasove. To je izazivalo nepovjerenje jednog dijela seljačkih masa, politički neiskusnih, prema tim partijama. To nepovjerenje se ispoljavalo u neodlučnosti u partijskom opredjeljivanju,⁴⁷⁾ što se u nekim slučajevima završavalo u odustajanju od glasanja. Pošto je Narodna radikalna stranka stupila u izbore kao isključivo srpska stranka, prirodno je da je apstinencija srpskih birača umanjila njen izborni uspjeh.

Izborni uspjeh Narodne radikalne stranke umanjila je i činjenica što su na srpske biračke mase velikim dijelom pretendovali demokrati i u cjelini Srpska narodna organizacija, koji su radikalima oduzeli znatan broj glasova.⁴⁸⁾

Nisu se ispunila ni očekivanja radikala da će za njih glasati i dio muslimanskih birača. Muslimani su ostali jedinstvein oko JMO.⁴⁹⁾ I Arnautovićeva Muslimanska nezavisna lista doživjela je katastrofalan neuspjeh. Tako je politička igra radikala s muslimanskim zemljoposjedni-

⁴⁵⁾ Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu Krajevine Srba, Hrvata i Slovenaca, izvršenih na dan 28. novembra 1920. godine, Beograd 1921. godine.

⁴⁶⁾ Na izbore je izašlo u banjalučkom okrugu 63,72% birača, u biračkom 74,90%, u sarajevskom 73,63%, u travničkom 71,65%, u tuzlanskom 72,13% i u mostarskom 70,28%. Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu...

⁴⁷⁾ U mostarskoj oblasti «Seljačke mase nisu još osveštene i drže se prilično apatično — većina nema još stalnog pravca i čvrste odluke, što nije ni čudo, jer je stavljena na jedanput pred toliko tih stranaka i programa, da se je teško i inteligentu tu snaći...». ABiH, ZV, Prez. br. 11451/1920.

⁴⁸⁾ »S bolom u duši konstatujemo da je zbog Čakorilove liste (lista Srpske narodne organizacije čiji je vođa bio Đorđe Čakori — primjedba T. K.) izabran u Tuzli komunist, mjesto našeg kandidata... g. prote Matije Popovića«. *Srpska riječ*, br. 246, od 7. decembra 1920. godine.

⁴⁹⁾ Prema izvještaju Okružnog odbora Narodne radikalne stranke za Banju Luku Risti Odaviću «...muslimani radikali nisu održali svoju reč i listom su glasali za svoju vjersko-političku Jugoslovensku muslimansku organizaciju». ASRS, Fond Riste Odavića, br. III/344.

cima, koja je radikalima u izborima nanijela ozbiljnu štetu, završena ovog puta tužno po radikale.

Ali, presudan uticaj na izborni rezultat radikala imao je njihov odnos prema agrarnom pitanju. Kao što smo ranije istakli, stav radikala prema agrarnom pitanju doprinio je velikim dijelom stvaranju Saveza težaka. Onog momenta kad se na političku scenu Bosne i Hercegovine pojavio Savez težaka, radikali su, mada toga nisu bili svjesni, izgubili odlučujuću bitku za seljake. Agrarni program, usvojen na Zemaljskoj konferenciji, ulivao je radikalima velike nade, ali je krio i velike opasnosti. Kompromisni programski stavovi u pitanju beglučkih zemalja, sračunati na pridobijanje i srpskih seljaka i muslimanskih zemljoposjednika a preko njih i jednog dijela Muslimana, nisu zadovoljili ni jedne ni druge, pa je oko polovine srpskih seljaka glasalo za Savez težaka, a Muslimani gotovo u cjelini za JMO. Na taj način se agrarni program radikala pokazao kao najslabija tačka njihovog izbornog programa i osnovni uzrok gubitaka tako velikog broja seljačkih glasova. Agrarno pitanje za bosansko-hercegovačkog seljaka bilo je životno pitanje i na tom pitanju je Savez težaka vodio uspješnu borbu protiv radikala, pri čemu se bogato koristio slabostima njihovog agrarnog programa. Prema izvještaju okružne oblasti Bihać Ministarstvu unutrašnjih djela, radikali i demokrati su u okrugu imali dobre izgleda za izbornu pobjedu, ali je konačan uspjeh osujećen od Saveza težaka, jer je »Ta ... stranka bila po svojem programu najbliža osjećajima težačkog naroda i narod se je za nju odlučio«.⁵⁰⁾ Činjenicu da je Savez težaka dobio seljačke glasove na agrarnom programu, daleko privlačnijem za seljaka od programa radikala, istaako je i Stjepo Kobasica u opširnom članku **Izbori u Bosni**, objavljenom u **Srpskoj riječi** br. 245 od 6. decembra 1920. godine. U citiranom članku on, između ostalog, kaže: »Mi smo u prvom redu apelovali na srpske osjećaje našeg varošanina i građanina, dok je težačka stranka svu svoju paljbu oborila na — trbuh ... Mi ovo naročito podvlačimo, jer nismo htjeli da laskamo težaku, ni da obećajemo ono što ne možemo ispuniti«.

Kao što se vidi, raznovrsni su bili činioци koji su negativno uticali na izborni rezultat Narodne radikalne stranke u Bosni i Hercegovini. Zajedničko svim tim činioциma bilo je da su izrasli iz date društvene situacije i da su uzajamno djelovali u istom pravcu.

Nasuprot tim faktorima, koji su svojim uticajem umanjili izborni uspjeh Narodne radikalne stranke, djelovali su faktori koji su pozitivno uticali na postignuti izborni rezultat.

Odlučujući među tim faktorima bili su velikosrpski izborni program, politička tradicija i ugled Narodne radikalne stranke, koji je vođstvo izgrađivalo prikazujući stranku kao jedinog predstavnika Srbije i zaštitnika interesa Srba, i najzad, autoritet njenog vođe Nikole Pašića.

Nacionalističke parole, koje su radikali istakli da bi okupili Srbe, dobile su dostojan odgovor Hrvatske težačke i Hrvatske pučke stranke, koje su pozvale Hrvate da stupe u »odbranu« hrvatstva i katolicizma. Vođstvo JMO isticalo je parolu da se JMO bori protiv neravnopravnog položaja bosansko-hercegovačkih Muslimana, a da bi se ta borba uspješ-

⁵⁰⁾ ABiH, ZV, Prez. br. 13026/1920.

no vodila, pozivalo je muslimanske mase da budu jedinstvene i da daju povjerenje njenim poslaničkim kandidatima. U nastojanju da dobije što veći broj mandata, JMO je učešće Muslimana u izborima i glasanje za njene kandidate izjednačila sa osnovnim vjerskim obavezama.⁵¹⁾ Tako su se u izbornoj borbi oštro sukobili već ranije formirani blokovi na nacionalno-vjerskoj osnovi. Ukoliko je izborna borba postajala intenzivnija, utoliko su nacionalizmi i šovinizmi sve više bujali. Na taj način stvarala se atmosfera političke nesigurnosti i nepovjerenja u pripadnike drugih nacija i vjere. Parole radikala o jedinstvu Srba u cilju obezbjeđenja zaštite srpstva, srpskog imena i čuvanja srpske zavjetne misli, bile su sračunate da pogode najintimnija osjećanja srpskog naroda u Bosni i Hercegovini, i razumljivo je, da nisu mogle ostati bez političkog uticaja. S druge strane, parola o Velikoj Srbiji aktuelizirala je jednu političku misao koja je već decenijama živjela i koja se u ovom trenutku oslanjala na »plemenske predrasude našeg seljaka«, koji je očekivao da u ostvarenju te parole obezbijedi sebi spokojan život. Običan čovjek u toj paroli vidio je prepreku dezintegraciji Srba i garanciju njihovog punog jedinstva oko Srbije, koja je tada uživala veliko povjerenje Srba u Bosni i Hercegovini.⁵²⁾ Otuda su radikalni prvaci i na predizbornim zborovima i putem štampe ukazivali na jedinstvo Bosne i Hercegovine i Srbije, tvrdeći da je Bosna i Hercegovina sastavni dio Srbije.

Povoljno je uticala na izborni rezultat radikala i činjenica što su imali odlučujući uticaj u vlasti prilikom izbora. To im je pružalo mogućnost da se koriste vlašću u borbi protiv svojih političkih protivnika. Najčešći oblik zloupotrebe vlasti bio je premještanje ili otpuštanje iz službe pojedinih činovnika koji su pripadali drugim partijama, otežavanje političkim protivnicima predizborne agitacije itd. Tek što je Savez težaka stupio u predizbornu borbu, vlasti su počele da hapse neke njegove vođe. Takvi slučajevi desili su se, npr. u Fojnici, Tešnju i Derventi.⁵³⁾ Naročito je onemogućavana i otežavana predizborna agitacija KPJ.⁵⁴⁾

Na drugoj strani, vlasti su obezbjeđivale što je moguće povoljnije uslove za agitaciju radikala i otklanjanje smetnje koje su je otežavale. Ipak, zloupotrebe vlasti od strane radikala nisu u izborima mogle dobiti šire razmjere, jer oni u Bosni i Hercegovini nisu još imali izgrađen i iskusan činovnički aparat,⁵⁵⁾ a uz to u to vrijeme bio je ministar unutrašnjih poslova u centralnoj vladi demokrata Milorad Drašković.

⁵¹⁾ Pozivajući Muslimane na izbore, *Pravda* br. 122 od 25. novembra 1920. godine pisala je: »Nek se sva mjesta ugledaju... u islamsku svijest i nek svak dođe na biralište. To je jedna islamska dužnost, jedan farz (stroga islamska zapovijest, koja ne bi smjela ostati neizvršena)«.

⁵²⁾ U tuzlanskom okrugu »Nema Srbina pravoslavnog... koji ne bi za direktnu vezu sa Srbijom i Beogradom dao sve...« ABiH, ZV, Prez. br. 11494/1920.

⁵³⁾ *Težački pokret*, br. 19 od 12. oktobra 1920. godine.

⁵⁴⁾ U banjalučkom i bihaćkom okrugu policijske vlasti zaplenjivale su letke i proglase KPJ, a raznosiače hapsile i kažnjavale. U travničkom okrugu onemogućavano je komunistima da drže svoje predizborne zborove i konferencije. *Glas slobode*, br. 255 od 23. novembra 1920. godine.

⁵⁵⁾ U telegramu Zemaljskoj vladi o rezultatima izbora u banjalučkom okrugu, načelnik okruga objašnjavajući nedovoljan izborni uspjeh radikala sa žaljenjem kaže da se prilikom postavljanja predsjednika biračkih odbora nije vodilo dovoljno računa o tome da se »od političkih vlasti prvenstveno zatraže mišljenja«. ABiH, ZV, Prez. br. 12776/1920.

Izborni rezultati pokazali su da Narodna radikalna stranka u Bosni i Hercegovini nije svojim programom uspjela da okupi većinu srpskih masa. Ali, ona se u izborima afirmisala kao najjači nosilac srpskog nacionalizma u Bosni i Hercegovini. Taj nacionalizam prihvatili su buržoaski i naročito sitnoburžoaski elementi u gradu, koji su uzroke svog nesigurnog društveno-ekonomskog položaja nalazili u držanju političkih protivnika druge nacije i vjere, kao i dio seljaštva, koji je nezadovoljan vlastitim socijalnim položajem i socijalnim programima koji su mu nuđeni tražio izlaz u okretanju svojim nacionalnim idolima.

Posmatrani u cjelini, izbori su u Bosni i Hercegovini zaoštrili nacionalno-vjerske suprotnosti i prvi put življe pokrenuli seljačke mase u političku borbu. To je bila baština koju su izbori ostavili političkom životu Bosne i Hercegovine. Njeni prvi plodovi manifestovali su se već neposredno poslije izbora u borbi građanskih partija oko položaja Bosne i Hercegovine u državi.⁵⁶⁾ Ta će se borba nalaziti u žiži političkog života u Bosni i Hercegovini u čitavom periodu između dva rata. S druge strane, uvlačenje seljačkih masa u političku borbu davaće toj borbi ton sve veće anarhičnosti, oštine i političke destrukcije.

nija niasre

THE NATIONAL RADICAL PARTY IN BOSNIA-HERCEGOVINA IN THE ELECTIONS FOR THE CONSTITUENT ASSEMBLY

Summary

The basic characteristic of political life in Bosnia-Hercegovina before the elections for the Constituent Assembly was the large number of political parties mainly organised on a national-religious basis. Most of these parties represented parts of the wider Serbian, Croatian or Yugoslav parties or were closely connected to them.

The National Radical Party in Bosnia-Hercegovina was part of the earlier Serbian Radical Party which expanded its activities to Bosnia-Hercegovina. It entered the election struggle with a Great Serbia programme. This programme took its starting-point from the thesis that Bosnia and Hercegovina were Serbian lands and closely and firmly tied to Serbia. In order to win the votes of the Serbs and prove to them this thesis, the party declare itself to be Serbian and in accordance with this adopted the parole »Serbs unite.« In view of the fact that an overwhelming majority of the Serbian population was made up of peasants who were dissatisfied with the Agrarian programme of the party, the leaders of the party claimed in the pre-election agitation that the National Radical Party as the only protector of Serbian national interests in Bosnia-Hercegovina and the only fighter for the unity of the Serbian people. They therefore emphasized the slogan about creating a Great

⁵⁶⁾ Neposredno poslije izbora pisala je *Hrvatska sloga*, organ HTZ u broju 258 od 2. decembra 1920. godine sljedeće: »Prvo i politički najvažnije iznenađenje (koje su pokazali rezultati izbora — primjedba T. K.) jeste ciframa utvrđene činjenice, da srpska Bosna nije srpska Bosna...«, što pokazuju »gole i suhoparne brojke...«.

Serbia in opposition to the federalism of the Croatian group and the autonomy demanded by the Yugoslav Muslim Organisation.

In their efforts to win as many votes as possible, the radicals made great use of the political tradition of the party and the authority of its leader Nikola Pasic.

With the knowledge that Serbia enjoyed a great reputation among the Serbs of Bosnia-Hercegovina, they emphasised the slogan that voting for the National Radical Party was voting for Serbia.

The National Radical Party did not succeed in collecting the majority of the Serbian mass in Bosnia-Hercegovina with an election programme and slogans such as these. The first and foremost reason for this was the Agrarian programme of the Party. This programme did not satisfy the Serbian peasants with the result that about half of the Serbian peasants opted for the Federation of Heavy Farm Labourers.

The results of the National Radical Party in the Election of 59,443 votes and 11 mandates showed that it had been affirmed as the strongest supporter of Serbian nationalism in Bosnia-Hercegovina.